

Az elmúlt évek erős mezőnyben is legnagyobb kritika-kötetének sikerül az egy és a sok együttélését megalósítania. Egyes szövegei mind, a legalkalmibbak is helyállnak magukért és nem érezzük problémásnak beválogatásukat, levegővételük ritmusa a legalaposabb írások könnyen felismerhető rokonává teszi őket, és – a szerkesztésüknek és önsúlyuknak köszönhetően – együttesük alatt egyszerűen beszakad az asztal.

Krupp József

Kritika és világnézet

(Radnóti Sándor: *Az Egy és a Sok*.

Bírálatok és méltatások. Jelenkor, 2010)

Radnóti Sándor kritikáinak és esszéinek új, átfogó gyűjteménye, mely tíz évvel *A piknik* című, a kritika kérdéseit középpontba állító tanulmánykötete – s hat esztendővel az *Alföld könyvek* sorozatban megjelent kisebb válogatás, a *Műhelymunka* – után lát napvilágot, zömmel az elmúlt fél évtized munkáit fogja össze. A kötet három nagy egységből áll; tekintsük végig ezeket leltárszerűen. Az első egység írásainak középpontjában egy-egy személy illetve életmű áll. Némiképp kilóg a sorból a kötet élére helyezett két írás, ezek ugyanis *Festschrift*ekbe készültek, és nem az ünnepeletről, hanem az ünnepeletnek szólnak: Margócsy Istvánnak a *János vitéz*ről, Lakatos Andrásnak Wystan Hugh Auden *Musées des Beaux Arts* című verséről írt elemzést Radnóti. Ezután nekrológok és köszöntők, illetve recenziók következnek, sorrendben Könczöl Csabáról, Tar Sándorról, **Eörsi Istvánról**, Konrád Györgyről, Réz Pálról, Kertész Imréről, Bodor Ádámról, Sánta Ferencről, Lengyel Péterről, Szilágyi János Györgyről, Tamás Gáspár Miklósról, Fodor Gézáról, Heller Ágnesről és Vajda Mihályról. A második blokk kritikákat tartalmaz, egyaránt átfogó elemzéseket és rövidebb recenziókat, elsősorban regényekről: a *Párhuzamos történetek*ről, Bagi Zsolt Nadas-könyvéről, Csalog Zsolt pornoregényéről, Spiró *Fogságáról*, Krasznahorkai László *Seiobo járt odalent* című kötetéről, Parti Nagy novellagyűjteményéről, Márton László Batsányi-regényéről, Závada Pál, Darvasi László, Karátson Gábor könyvéről, Térey *Asztalizenéről*. A harmadik nagy egységbe az 1956-os forradalommal kapcsolatos művekről szóló írások kerültek: a Papp–Térey-féle *Kazamaták*, illetve színrevitelének bírálata, recenzió Angyal István vallomásairól, végül két tanulmány '56-os filmekről és az emlékmű kérdéseiről.

Az első egység darabjaiban a legszembeötlőbb, ami Radnóti minden írására igaz: hogy egész személyiségével, egész történetével jelen van szövegeiben. Ahogy egy helyütt írja: „Úgy látszik, én ezen a szinten nagyon is találkozni akarok a múltammal, s

értelmet akarok tulajdonítani úgynevezett pályámnak.” (97) Amikor egy köszöntőben vagy megemlékezésben megrajzolja egy-egy barátja, pályatársa portréját, rendre önmaga múltját is értelmezi. Nagyszerűek a portréi: érzékenyen, odafordulással elemez személyiséget és élettörténetet, pszichikumot és gondolkodásmódot. Az ókortudós Szilágyi János György tanulmánykötetéről írva nemcsak a tudományos teljesítményt méltatja, hanem a magatartásformát is megvilágítja. Széles összefüggéseket tár föl (így Fodor Gézáról írt nekrológiájában nemzedéke művészetfilozófiai problémáiról) és könnyed anekdotákat mesél (például Konrád Györgyöt köszöntő írásában). Figyelmes, stílusos és nagyvonalú.

Az első blokk végére került a Vajda Mihály könyvéről szóló rendhagyó kritika, a kötet egyik legfontosabb írása. (Hogy Radnóti nyelvi leleménye itt is milyen elevenen működik, az írás címe is mutatja: *Kiállni a szelek mérgét*.) A szöveg műfaji szempontból is érdekes, amennyiben tárgyának, Vajda *Szókratészi huzatban* című kötetének szövegformálását felidézve először (*pastiche*) alcímen „recenzió-naplót” ír, vagyis beszámoló írás születésének különféle aspektusairól, s eközben nemcsak Vajda Mihállyal való kapcsolatáról, ennek a kapcsolatnak a történetéről ejt szót, hanem efféle részleteket is megoszt az olvasóval: „2009. augusztus 20. / Az ablakból dübörög a Red Bull légbemutató a Duna fölött. Elkezdem olvasni Misu [Vajda Mihály] könyvét.” (96; közbeszúrás az eredetiben.) „Aug. 31. / Tegnap éjszaka, pontosabban ma hajnalban eljutottam a könyv végére. Nagyon fölgyorsult az olvasása, s végül szó szerint nem tudtam letenni. S amikor befejeztem, akkor sem tudtam elaludni, kimentem a konyhába enni, újságot olvastam, a szokásos dolgok. A napló elkezdett magával ragadni.” (104) Radnóti gesztusában egyszerre van jelen nagyvonalúság és lazaság: ha barátja naplót ad közzé, akkor ő sem rest éppen naplóban – bár „pseudo-parodisztikus” naplóban – fejteni ki a véleményét erről.

De a naplóformának fontosabb vonatkozásai is vannak. Radnóti Sándor feltárja azt az érdekes helyzetet, hogy ő maga kérte fel Vajdát, írjon recenziót a Holmiba arról a tanulmánykötetről, melyben megjelent az ő nagy kritikája is Nadas Péter *Párhuzamos történetek* című művéről (a Rác I. Péter szerkesztette *Testre szabott élet* című kötettről van szó; Vajda írása a Holmi 2007. novemberi számában látott napvilágot). Radnóti a Vajda-kötettel foglalkozva – és Vajdának az ő Nadas-értelmezéséről megfogalmazott kritikájával vitatkozva – saját kritikusi munkásságának és művészetelméleti felfogásának alapkérdéseit explikálja. A naplóforma pedig lehetőséget ad annak a problémának a kifejtésére, mely Radnótit Vajda könyvében a leginkább foglalkoztatja.

Nem véletlen, hogy éppen a *Párhuzamos történetek*ről írott kritika az, amely a felszínre hozza Radnóti esztétikájának egy fontos kérdését. Kötetének ez a talán legnagyobb igénnyel írt darabja, s a hetvenezzer karaktert számláló értelmezés valóban a Nadas-regény egyik legjelentősebb olvasata. (Az sem véletlen, hogy a szerző kritikája után könyvének is *Az Egy és a Sok*

címet adta.) Szerencsés döntés volt egymás mellé helyezni a „Vajda-naplót” és – a kötet második nagy egységét megnyitó – *Párhuzamos történetek*-kritikát: ezek együtt Radnóti könyvének egyik középpontját alkotják.

De mi is a „baja” Vajda Mihálynak Radnóti írásával? „És Radnóti: tetszik nekem, bár nem szabadna, hogy tessék” – írja. Radnóti pedig: „Ezzel valami nagyon hasonlót fejez ki, mint amit szerinte én gondolok Nádas könyvéről, és szerinte nem szabadna gondolnom: tetszik nekem, noha nem tetszik a világnézete, és ezért nem szabadna, hogy tessék.” (98) A világnézet kérdéséről van tehát szó, erről a „gyanúba keveredett” fogalomról, amellyel alig-alig találkozni manapság az irodalmi közbeszédben. És máris a fent jelzett mozzanathoz vagyunk, vagyis Radnótinak annál a – számomra föltétlenül rokonszenves – törekvésénél, hogy gondolkodásának kontinuitását megőrizze vagy helyreállítsa. (97) Vajda persze mint a marxizmus ideologikus olvasásmódját utasítja el Radnóti Sándornak azt a törekvését, hogy rekonstruálja a mű világnézetét, s felrója neki, hogy „nem mer radikálisan szakítani a múltunkkal” – amit Radnóti úgy fordít át, hogy a „nem mer” helyett a „nem akar” fordulatot tartja a megfelelőnek. Pályájának és gondolkodása alakulásának egyik fontos pontját, Pilinszky-könyvét idézi föl (ez *A szenvedő misztikus*, a szerző első önálló kötete 1981-ből), melynek írásakor a fő elméleti problémája az volt, hogy a versek világnézetét mint misztikus világnézetet rekonstruálta, s bár a misztika soha nem érintette meg őt, Pilinszky verseit mégis – s nem világnézetük ellenére – nagyszerűnek tartotta.

Itt tennünk kell egy fontos megkülönböztetést: Radnótit nem a szerző, hanem a mű világnézete érdekli (s ezt a lényeges pontot Vajda félreérti). Világnézet-fogalmát és ezzel kritikusai figyelmének fő irányát így határozza meg: „Egyszerűbben szólva föl lehet tenni a kérdést, hogy miképpen szemléli és alkotja meg [a mű – K. J.] a világot. Ez nem az ismert világnézet típusokba való elrendezést jelenti, hanem a személyes világnézet (nem az alkotó személy, hanem a műalkotás-individuum világnézetének, éleltszemléletének, filozófiájának, vagy nevezzük akárminek) föltárását. Óvatosabban: ezt mindig meg lehet próbálni, és olykor érdemes.” Hogy a mű hogyan szemléli és alkotja meg a világot – azt hiszem, aligha akadna bárki, aki kétségbe vonná, hogy ez a kérdés jogosan lehet tárgya egy kritikának. A „világnézet” szót ebben a felfogásban azonban mintha inkább így kellene írunk: „világ-nézet” – rámutatva arra, hogy nem (már eleve meglévő és jól körülhatárolható) világnézeteknek a műben való megjelenéséről (s különösen nem leképződéséről) van szó, hanem idioszinkretikus, csak az adott mű által megalkotott nézetéről a világnak. Mindenesetre Radnótinak a saját hagyományaihoz való viszonyát is jellemző korrektségéből az következik, hogy a ma rosszul csengő – Vajdában megütözést keltő – „világnézet” szót sajátos jelentésben használja, de nem cseréli le valamely más fogalomra.

Annak, hogy a mű ekként értett világnézetének rekonstruálásából nem következik a mű esztétikai értelemben vett érteke-

lése, Radnóti – kihasználva a naplóformában rejlő lehetőséget – ironikus nyomatékot ad, amennyiben megszakítja a következő mondatot: „Amit biztos nem lehet (ma már), az az, // Aug 28. / hogy a világnézeti kritikából vezessük le az esztétikai kritikát, s akár pro, akár kontra ez irányítsa tetszésünket.” Mint írja, az általa követett olvasásmód fordítottja az ideologikus művészet-szemléletnek. A *Párhuzamos történetek* világnézetét veszedelmesnek tartja, ugyanakkor a regény tetszik neki, nagyon jelentős műként értékeli, világnézetével együtt, mert éppenséggel ez tette lehetővé „a benne foglalt nagy felismeréseket az emberi létről”. S nem egyszerűen arról van szó, hogy a mű világnézetét elutasítja: „szent félelmet” emleget, amely csak mint a nagy mű által kiváltott hatás jöhet létre.

Nádas nagyregényének reduktív antropológiai látásmódja, az *Emlékiratok* könyvében még tragikus határoként működő konvenciók lerombolása, vagyis az, hogy az európai (antik, zsidó, keresztény gyökerű) humanizmus alapfogalmai (szerelem, barátság, szeretet, szolidaritás) kiszorulnak a regény világából – ezek a mozzanatok teszik a *Párhuzamos történetek* világnézetét Radnóti szemében veszedelmessé. (98–102) Vagyis – hogy most ne a „Vajda-naplót”, hanem magát a Nádas-kritikát idézzem – „a testi viszonyokra való redukció írói nézőpontja”, a regény világát meghatározó „metafizikai sivatag” (125, 145). Becses dokumentum Nádas Péternek az a levele, melyet Radnóti lábujgyzetben közöl, s melyből kitűnik, hogy Nádas voltaképpen egyetért Radnóti megállapításaival („A könyv világnézetére én is a legszívesebben nemet mondanék, s ha az én saját világnézetem lenne, akkor sem helyezelném...” – 101).

Ahogy említettem, *Az Egy és a Sok* című írás a *Párhuzamos történetek* recepciójának egyik legfontosabb darabja. Radnóti Sándor ebben rendkívül mély elemzését adja a mű szerkezetének, elemzői nyelvének metaforikussága révén egymásra vetítve a humanizmus értékeitől megfosztott, teste redukált regény világnézetét és strukturáját: „Nádas nagy mestere a fikciónak, s mégsem történetmondó. Inkább a történet-darabok, jelenetek (amelyek négy nemzedék életidejét fogják át) gomolygó egységében érdekelt, amelyben szinte az egész szöveg-test testtömegévé illetve tömegek testévé válik. Ez a ziháló és szűkülő, élvező és vergődő, állandó izgalmi állapotban lévő organikus lény a Nádas-regény korpusza.” (119; kiemelés az eredetiben.) Hogy Radnóti milyen éles szemű, figyelmes és alapos olvasó, jól mutatja az a „kapcsolódási háló”, melyet a *Párhuzamos történetek* néhány „gomolygó” történetegységének összefüggéséről felvázol – zárójeltek között, mintegy mellékesen (137). S hogy milyen jelentős értekező próza a Radnótié, arra jó példa elemzésének az a része, melyben a titok fogalmának mibenlétét taglalja, rámutatva, hogy a Nádas-könyvben nincsenek titkok, helyettük rejtélyek vannak (114–116). Számos pontját kiemelhetnénk még *Az Egy és a Sok* című kritikának, itt hadd utaljak csupán a „realisztikus irrealitás” és a „vizionárius irrealitás” elemzésére (141).

A *Párhuzamos történetek*ről szóló írás után kapott helyet Bagi Zsolt Nádas-könyvének (*A körülírás*) méltatása. Az

Emlékiratok könyvét elemző opust Radnóti igen nagyra tartja, s mint a művészetfilozófiához való visszatérést, pontosabban mint az irodalomtudomány filozofikus olvasatát üdvözli, fontos átfogó megállapításokat téve a (művészet)filozófia, az irodalomelmélet/irodalomtudomány és a retorika egymáshoz való viszonyáról. (Radnóti narratívájában a filozofikus szemlélet helyébe az elmúlt fél évszázadban a mintegy a retorika szerepét betöltő irodalomelmélet lépett, mely aztán irodalomtudományként konszolidálódott – mindezt pedig az tette lehetővé, hogy a nyelv nem sajátosan az irodalom médiuma,¹ s így működés módjának vizsgálata függetlenül az irodalmiságtól is releváns tudományos feladat – 148–149.) Túl Bagi munkájának értelmezésén fontos mozzanata ennek a kritikának az a rész, ahol Radnóti Bagi elméletének érvényességi körét vizsgálva (vagyis azt, hogy „működik-e” az *Emlékiratok könyvén* kívül is) azon töpreng, nem olyannyira idioszinkretikusak-e a modern műalkotások, hogy az igazán jelentős művekhez „önálló, s másra nem kiterjeszhető teória” rendelhető hozzá (154–155). Az eddigiekből világos, Radnóti ezt a gondolatot nem (rejtett) elméletellenességből veti föl, hanem mint – elméleti megfontolások fényében is – komolyan elgondolható lehetőséget. Azt hiszem, nem áll távol a szerző eszményétől az ilyenként elgondolt mű, illetve műkritika és teória. Ez az egyik momentum, amely miatt Radnóti Sándor, noha rendkívül alapos ismeretekkel bír az irodalomelmélet (s persze az irodalomtörténet) terén, nem irodalomtudós vagy irodalomtörténész, hanem művészetfilozófus és kritikus. A Bagi-könyv kapcsán felvetett gondolatával összhangban van az, ahogy a „világnézet” fogalmát meghatározza (és a művek idioszinkretikus világnézetét vizsgálja). Ide tartozik az is, hogy kritikusként elsősorban jelentős művekről nyilvánít véleményt.

Visszatérve a világnézet kérdéséhez: Spiró György *Fogságáról* írott kritikájában (*Erudíció és világnézet*) a radikális szkepszis világnézetének és a történelmi regény formájának viszonyát látja a mű talán legfontosabb művészi kérdésének. Ebben az írásban az sem elhanyagolható tényező, hogy Radnóti milyen jól mesél, milyen élvezetesen idézi föl a mű cselekményét. Itt is felmerül, ami a Závada Pál *A fényképész utókor*a című művéről írott jelentős bírálatban: „lektúr” és „regény” kérdése. Tudvalevő, hogy Radnóti nagy olvasó, akinek érdeklődése nemcsak a magas irodalomként számon tartott szövegekre terjed ki (írásaiból is tudható például, hogy passzionátus krimi-rajongó), s így komolyan mérlegelni tudja a lektúrral érintkező szövegek kapcsán felmerülő műfaji kérdéseket. Závada-kritikája súlyát azonban az adja, hogy *A fényképész utókor*a olyan regény, melynek szerzője – miként Radnóti írja – hatni kíván olvasói társadalmi öntudatára. Radnóti itt olyan fogalmakra hivatkozik, melyeket (hasonlóan a „világnézet” szóhoz) mondhatni egyáltalán nem használ a mai kritikai nyelv: „irodalmi tényről” és „társadalmi tényről” beszél,

s ezt nagyon meggyőzően teszi (203). Závada könyve olyan társadalmi-morális kérdéseket vet föl, melyek nem közömbösek Radnóti számára. Roppant fontosak elemzésének a zsidókérdésről szóló részei, és fontos az a megkülönböztetés, melyet a regény története és a regény téje között tesz (211).

Radnóti Sándor kritikusi habitusának meghatározó jegye, hogy, mint már utaltam rá, mindig egész személyiségevel van jelen írásaiban, s mivel fontosak számára a morális kérdések (persze nem moralizál, hanem moralista; ragaszkodik bizonyos meggyőződéséhez és ahhoz, hogy tisztességes és méltányos legyen), ráadásul politikusként alkat, ezért szövegeiben megjelennek a közéletet érintő kérdések is. (Hogy ezeknek helye van műkritikáiban, következik abból is, hogy – mint fentebb láttuk – fontosnak tartja annak rekonstruálását, miként szemléli és alkotja meg egy mű a világot.) Egészen személyesen és konkrétan tárgyal politikai-ideológiai (s általában bizonyos gondolkodásmódokat és magatartásformákat érintő) kérdéseket Karátsón Gábor *Ötvenhatos regényéről* szóló bírálatában, mely az elmúlt bő évtized (s ezzel persze a megelőző évtizedek) magyar szellemi és közéletéről szóló esettanulmányának is beillenek. Jellemző Radnótira, ahogy Karátsón ügye, a Duna védelme kapcsán így vázolja fel a maga álláspontját: „De ami a mostani gátat illeti, az ne legyen. Még hozzá azért, mert ha az ember nem tud eligazodni az érvek között, helyes, ha tradícióját követi, az én tradícióm pedig a demokratikus ellenzéké, melynek fontos, ha nem is egy ügye volt ez.” (253) Írása végén a kritikus azt is felfedi, hogy – Verdun Lajos néven – ő maga is szerepel Karátsón Gábor kulcsregényében. „Szép, régi, ahogy mondani szokták, morálisan jó idők voltak azok. Utáltuk a rendszert, szerettük és becsültük egymást – az árvalányhajás mezőnél pedig, ahol fel s alá rohangásztunk, azóta sem láttam sok szebbet. De azért nem forgatnám vissza az idő kerekét.” (257) A szerző több szinten képes beszélni a politikumról. *Tamás Gáspár Miklós búcsúja a liberalizmustól* című írása elmélyült elemzés Tamás Eötvös-tanulmányáról, s mint ilyen, maga is politikafilozófiai dolgozat, amely ugyanakkor nem hallgat arról a kontextusról, melyben megszületik: így TGM Bécs és Budapest viszonyát taglaló gondolatmenete kapcsán a 2008-as budapesti és bécsi meglepetésükről (73).

Radnótinak nagyon fontos ügye 1956. Az '56 emléket megőrző-megalkotó, a forradalom különböző aspektusait értelmező művek alkotják a kötet harmadik blokkjának tárgyát. A legfontosabb ezek közül a Papp András és Térey János *Kazamaták* című színművéről szóló írás. Ebben látszik a leginkább, hogy Radnóti számára, mint korábbi nagy tanulmánykötetének bevezetésében megfogalmazta, a jó recenzió mint „a kultúráról való nyilvános beszélgetés” része fontos szerepet tölt be „a normatív közélet” alakításában. (*A piknik. Írások a kritikáról*. Magvető, 2000, 27.) A Papp–Térey-dramáról nemcsak remek irodalmi elemzést nyújt, hanem elhelyezi a művet a magyar politikai-történelmi-kulturális emlékezet összefüggérendszerében (közben azt is kifejti, milyen összetevők alakították az ő '56-hoz való viszonyát). Megvilágító erejük a nemzeti dráma lényegéről és lehetőségei-

¹ Radnóti nyelvi autonómiájára vall, hogy az utóbbi évek magyar irodalomtudományában – és részben irodalmi közbeszédében – olyannyira elterjedt *médium* szó, ha jól látom, egyszer sem fordul elő a könyvében.

ről (valamint lehetetlenségéről) szóló fejtegetései (270–271), és igen tanulságosak a széles irodalomtörténeti perspektíván alapuló megállapításai dráma és tömeg viszonyáról (278–281). Papp és Térey drámáját mint magasrendű műalkotást méltatja, de a forradalom (egyres) hagyományai iránti elköteleződését mutatja az is, ahogy Angyal István vallomásairól ír, rámutatva, hogy azok silány irodalmi mintákat követnek, de a hősiességet nem lehet elvitatni szerzőjüktől (302). Jellemző, hogy Hollós Ervin *Kik voltak, mit akartak?* című, '56-ot hazug módon értelmező propagandakönyvét a „gyalázatos” jelzővel illeti (283).

S itt szót kell ejteni Radnóti Sándor értekezői stílusáról is. A szerző életműve nagyon komoly nyelvi teljesítmény. Radnóti mára olyan sajátos stílust alakított ki, amelyet igazán kevesen mondhatnak a magukénak a magyar kritikusok mezőnyében. A kortárs publicisztikai irodalomból Tamás Gáspár Miklóst említhetnénk, aki hasonlóképpen szuverén nyelvi világot teremtett meg. (Apróság, de sokatmondó apróság, hogy a róla szóló hosszú írásában Radnóti egyszer sem nevezi őt a közkeletű rövidítéssel TGM-nek: vagy kiírja a teljes nevét, vagy a családnevén emlegeti. A „Vajda-naplóban” többször is „Misu” néven emlegeti Vajda Mihályt, még aposztrophéval is élve [„Köszönöm, Misukám...” – 101], de a naplót követő recenzióban mindig megmarad a „hivatalos” változatoknál.)

Észjárásának megfelelően stílusa komoly és pontos. Nem osztja azt a meglehetősen elterjedt vélekedést, miszerint a műbírálónak nem jelzőkkel, hanem értelmezéssel kell jellemeznie kritikája tárgyát (mintha ez vagy-vagy kérdés volna; mögötte gyakran az értékítéllettől való ódzkodás áll). Tehát gazdagon él jelzőkkel (ugyanakkor persze remek elemző). A *körülírást*ról szóló kritika első mondatában például így jellemzi Bagi elméletét: „ragyogó, komolyan átgondolt, rendkívül érdekes” (147). Ugyanitt találkozunk ezzel a nem gyakran használt latin terminussal: „circulus fructuosus”. Ragaszkodva egy ma már elfeledtnek tűnő műveltséghez, gyakran él latinizmusokkal (olyan ritkán használt kifejezésekkel is, mint „skurrilitás” [195]). Radnóti szótára gazdag, olyan szavak is megtalálhatóak benne, mint a Vajda dekonstruktív gondolkodásmódjára használt „rontom-bontom” (101). Néha tényleg nagyon szép szövegrészeket eredményez egy-egy szófordulata. A cigányok könyve (a *Virágzabálókban*) kapcsán ezt írja: „A kritikust az a sejtelen keríti hatalmába, hogy ez mintha ikermű lenne, amely nem született meg, hanem beépült, beleszövődött a testvérbe.” (241) Az „ikermű” képe nagyszerűen világítja meg Darvasi regényének egy szerkezeti problémáját. De megemlíthetném azt is, hogy Krasznahorkai László kötete kapcsán nem (művészi) problémákról, hanem „veszedelmekről” beszél (175).

Javaslat befogadásra című tanulmányában állapította meg elismerőleg Radnóti Sándor, hogy a kiváló kritikátörténész, Dávidházi Péter milyen takarékosan bánik gyakorlati kritikáiban tudományos eredményei „hasznosításával”. (*A piknik*, 38) Nos, *Az Egy és a Sok* megjelenésével egy időben lát napvilágot Radnóti nagy Winckelmann-monográfiája. A szerző a két köny-

vön párhuzamosan dolgozott, a bírálatokat és méltatásokat tartalmazó gyűjteményben azonban nem fordul elő Winckelmann neve. Ez is hozzátartozik Radnóti Sándor éthoszához.